

ПРОИЗВОДЊА МЛЕКА У СРБИЈИ И ПОЛОЖАЈ МАЛИХ ФАРМЕРА

Б. Драшковић¹, З. Рајковић, **Д. Костић**

Резиме: Мали фармери значајно учествују у укупној производњи крављег млека у Србији. Производња млека стабилизовала се на око 1,6 милијарди литара годишње и од укупне количине једна половина се откупи и преради у млекарама, а друга половина се натурално потроши и/или преради у сеоским газдинствима у сир и кајмак и прода на пијацама. Производњу у сопственој режији и пласман готових производа на пијацама, по правилу, организују мали фармери који имају мање од 10 грла. Фармери који имају више од 10 мужених крава немају техничких услова да сами прерађују млеко и принуђени су да целокупну количину предају млекарама. Доминантан положај малих фармера у производњи млека последица је уситњених пољопривредних газдинстава. На малим поседима није могуће организовати масовну и рентабилну производњу. Годишње по муженој крави у Србији се добије око 2,6 хиљада литара, а у САД, Канади и неким земљама ЕУ више од 6 хиљада литара сировог млека. Уситњен посед и мали број грла стоке имају за последицу недовољно коришћење иначе добрих природних потенцијала за развој сточарства у Србији.

Кључне речи: млеко, фармери, откуп, премије, производња.

1. Производња млека

Производња крављег млека у Србији стабилизовала се у последњих неколико година на око 1,6 милијарди литара годишње. Просечна 10-то годишња производња млека износи 1.588 милиона литара и то у Централној Србији 1.262 милиона и у Војводини 326 милиона литара. (Кљајић Наташа и сар., 2009:421)

---

¹ Др Божо Драшковић, научни сарадник, мр Зоран Рајковић, истраживач сарадник, **Др Душан Костић**, научни сарадник, Институт економских наука, Београд

Табела 1. Производња млека у Србији (у милионима литара)
Table 1 Production of milk in Serbia (million liters)

	2003	2004	2005	2006	2007
Република Србија	1.576	1.579	1.602	1.587	1.549
Централна Србија	1.271	1.265	1.254	1.190	1.170
Војводина	306	314	348	397	379

Извор: РЗС Србије, Статистички годишњак Србије 2008, стр. 225. Нису обухваћени подаци за КиМ.

У посматраном петогодишњем периоду највећа производња од 1.602 мил. литара остварена је у 2005. год., а најмања у 2007. год. у износу од 1.549 мил. литара. Посматрано по регионима уочавамо да се у Централној Србији, у којој се иначе производи око 4/5 од укупно произведеног млека, континуирано смањују количине произведеног млека, а у Војводини се повећавају. У периоду од 2003. од 2007. године у Централној Србији је смањена производња крављег млека за око 100 милиона литара (што чини смањење од око 8%), а у Војводини је забележено повећање од 75 мил. литара, односно за око 24%. Гро производње млека у Централној Србији дају пољопривредна газдинства са малим бројем грла (1-3) и из године у годину опада број газдинстава која држе краве (старачка домаћинства која се гасе), те тако и број грла, тако да производња млека константно опада. Насупрот томе, у Војводини је очигледно у току процес формирања већих фарми кржава са 20 до 100 кржава, те и ако број узгајивача опада, производња млека расте.

Табела 2. Број кржава и стеоних јуница (стање 15. јануар)

Table 2 Number of cows and pregnant young cows

-у хиљадама (in thousand)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Република Србија	740	742	721	710	674	648
Централна Србија	637	633	614	596	560	538
Војводина	104	109	107	114	114	110

Извор података: РЗС Србије, Статистички годишњак Србије за 2006, 2007, 2008. и Саопштење ПО12.

Релативно стабилну производњу млека на нивоу целе Србије прати смањење броја кржава и стеоних јуница по стопи од 1,5 до 2 одсто годишње. Према статистичким подацима у Србији је 2003 године било 740 хиљада кржава и стеоних јуница, а 2008. године број кржава и стеоних јуница смањен је

за 92 хиљада. Смањење је забележено на подручју Централне Србије док је у Војводини повећан број крава и стеоних јуница за око 6 хиљада, у посматраном периоду (Табела бр. 2). На нивоу Републике Србије тенденција смањења настављена је и у наредном периоду тако да је у децембру 2008. год. броја крава и стеоних јуница износио 624 хиљаде.

Смањење броја крава и стеоних јуница и релативно уједначене годишње произведене количине млека резултат су поправљања расног састава крава те и веће производње млека по муженој крави. Просечно на територији Србије годишња производња сировог млека по муженој крави износила је 2.345 лит. у 2003., односно 2.663 лит. у 2007. години. Посматрано по регионима годишња производња млека по муженој крави у Централној Србији мања је од просека и износи 2.432 лит., а у Војводини је знатно већа и износи 2.771 лит. по муженој крави (Табела бр. 3). У земљама Европске Уније, САД и Канади производња млека по муженој крави је двоструко већа и прелази 6 хиљада литара годишње. На појединим фармама производња достиже и 10 хиљада литара млека годишње по крави.

Табела 3. Производња млека по муженој крави (у литрима)
Table 3 Production of milk per cow (in liters)

	2003	2004	2005	2006	2007
Република Србија	2.345	2.427	2.568	2.645	2.663
Централна Србија	2.194	2.268	2.379	2.392	2.432
Војводина	3.282	3.377	3.595	3.878	3.771

Извор података: Статистички годишњак Србије 2008, стр. 225

У глобалним размерама фармери у Србији нису конкурентни у производњи сировог млека. Мања продуктивност утиче и на цену коштања једног литра млека. Један од кључних разлога ниске продуктивности у производњи млека јесте што у Србији велико учешће имају мали фармери. Фармери који имају мање од 10 мужених крава, по правилу, нису у могућности да организују интензивно сточарство и постигну високу продуктивност. Посматрано по регионима мали фармери су више заступљени у Централној Србији.

2. Величина пољопривредних газдинстава

Велико учешће малих фармера је последица уситњености пољопривредних газдинстава. Као што је познато средином двадесетог века у процесима индустријализације и развоја социјалистичких друштвено-

економских односа у тадашњој Југославији уништени су велики приватни пољопривредни поседи и уведен максимум од 10 хектара пољопривредног земљишта за приватна газдинства.

Последице наведене аграрне политике евидентне су и данас у Србији. Према подацима из пописа 2002. године у Србији је регистровано око 779 хиљада пољопривредних домаћинстава.

Табела 4. Пољопривредна газдинства
према површини земљишта у власништву
Table 4 Farms according to acreage property

	Без земље	до 5 ха	5 -10 ха	10 -20 ха	Преко 20 ха	Укупно
Република Србија	6.288	598.093	131.438	36.772	6.300	778.891
Централна Србија	2.828	444.973	100.935	20.038	3.192	577.416
Војводина	3.460	153.120	30.503	11.734	3.108	201.475

Извор података: РЗС Србије, Статистички годишњак за 2009., стр. 206.

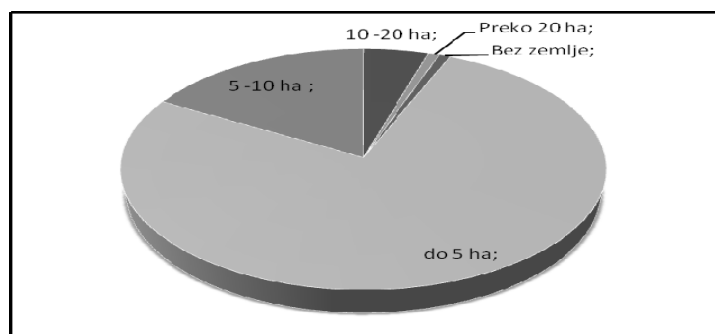
У укупној структури власништва над земљиштем доминирају мала пољопривредна газдинства величине до 5 хектара и њих је око 600 хиљада или 77% од укупног броја. Затим следе газдинства која имају од 5 до 10 хектара пољопривредног земљишта и она чине близу 17% укупног броја газдинстава. Преко 10 хектара има само 43 хиљаде пољопривредних газдинстава у Србији, од чега више од 20 хектара пољопривредног земљишта има само 6,3 хиљаде домаћинстава што је 1% укупног броја газдинстава.

Посматрано територијално пољопривредних газдинства са преко 20 ха у Централној Србији има 3,2 хиљаде или 0,55% и у Војводини 3,1 хиљаду или 1,55% од укупног броја газдинстава. Статистички посматрано у Војводини су три пута више заступљена газдинства са више од 20 ха пољопривредног земљишта у поређењу са Централном Србијом. Према томе, на целој територији Србије изразито су доминантни мали поседи, што представља главни ограничавајући фактор развоја великих сточарских фарми, па и укупне приватне примарне пољопривредне производње у Србији.

Према наведеним подацима предуслове да се бави рентабилном тржишном пољопривредном производњом има само 6,3 хиљада пољопривредних газдинстава, која имају у поседу више од 20 хектара пољопривредног земљишта. У скупини нешто већој од 6 хиљада газдинстава

налазе се и ратари и сточари који могу да организују рентабилну примарну пољопривредну производњу, те тиме и рентабилну производњу млека. Остали фармери имају две опције: прва је, да узму у закуп додатно пољопривредно земљиште које им омогућава да оформе крдо веће од 10 крава, и друга опција је, да на свом газдинству гаје мање од 10 крава и буду мали произвођачи који не могу да конкуришу већим произвођачима, нити да обезбеде квалитет испорученог млека и по правилу нису интересантни за откупљиваче млека, посебно ако су количине мале тако да не покивају трошкове прикупљања млека.

Слика 1. Пољопривредна газдинства
према површини земљишта у власништву
Picture 1 Farms according to acreage property

Према подацима Министарства пољопривреде у Србији је почетком 2009. године, од укупно пописаних, било регистровано око 420 хиљада пољопривредних домаћинстава. Процењује се да краве за мужу гаји око 40% регистрованих пољопривредних газдинстава или око 170 хиљада, што значи да се по газдинству гаји просечно око 3,8 крава.

3. Премије за млеко

Производња млека је стратешки важна и због тога држава издваја из буџета одређена средства за подстицање производње. Сваке године Влада Републике Србије доноси Уредбу о премији за млеко којом се утврђују услови и начин коришћења средстава која се издвајају из буџета у циљу подстицања производње млека. Током протеклих година држава је поштравала услове, водећи све рестриктивнију политику премирања и из године у годину је смањивала премије за млеко. Тако, на пример, у 2005. год.

премије за литар млека износиле су 4,5 динара за произвођаче у брдско-планинским подручјима, односно 3,8 динара за произвођаче у равничарским подручјима. Право на премије остваривали су сви произвођачи за количине млека које су предавали регистровањем млекарама и/или откупљивачима. Пет година касније (2009. год) услови су значајно промењени. Уредбом за 2009. годину смањен је износ премије на 1 динар и изједначени су произвођачи у брдско-планинском и равничарском подручју. Тако је у 2005. години исплаћено укупно премија у износу од 2,9 милијарди динара, а у 2008. години само 1,25 милијарди². Поред тога Уредбом за премију млека у 2009. год. уведена су и друга ограничења. Да би остварио премију за млеко потребно је да је фармер уписан у Регистар пољопривредних газдинстава, да предаје више од 2,5 хиљада литара млека квартално и да је млеко квалитета Е или I класе. Најновијим мерама Владе које се примењују у 2009. години велики број малих фармера не испуњава услове да би добио ни овако ниске премије за млеко. У 2009. години произвођачи млека су погођени и смањеном тражњом за сировим млеком, јер су због пада финалне потрошње, услед економске кризе, односно смањења куповне моћи становништва, млекаре смањиле откуп сировог млека, као и цене откупа.

Табела 5. Премије за млеко (у динарима по литру)
Table 5 Bonus for milk (in dinars per liter)

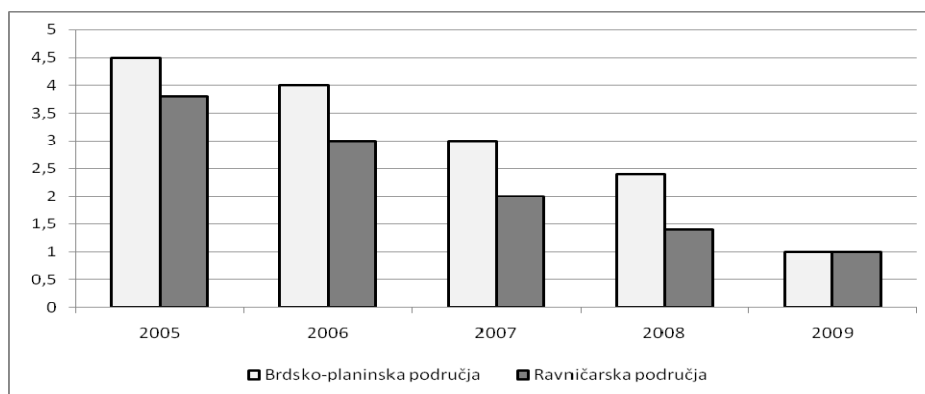
	2005	2006	2007	2008	2009
Брдско-планинска подручја	4,5	4	3	2,4	1
Равничарска подручја	3,8	3	2	1,4	1

Извор: „Службени гласник РС“ број 127/04, 55/05, 106/05, 58/07, 123/07, 120/08.

Брдско-планинским подручјима сматрају се катастарске општине у којима је више од једне половине земљишта изнад 400 метара надморске висине.

² Поповић Весна, Миловановић М., Томић Д. (2008): Подршка пољопривреди и руралном развоју у функцији смањења сиромаштва у Србији, Економика пољопривреде бр. 55, ИЕП, Београд, стране 71 и 72.

Слика 2. Кретање премија за млеко (2005-2009)
 Picture 2 Bonus for milk in period (2005-2009)

Намеће се закључак да премија за млеко нема значајнији утицај на укупну примарну производњу млека у Србији. Међутим, наведена политика Владе да се смање премије за млеко и изједначе субвенције за произвођаче у брдско-планинским и равничарским подручјима имаће дугорочно негативне последице на развој села у брдско-планинским подручјима. Поготову што у брдско-планинским подручјима управо доминирају мали произвођачи и екстензивно сточарство.

4. Тржиште сировог млека

У Србији се произведе 1,6 милијарди литара крављег млека годишње и од укупне количине око 50% се откупи и преради у млекарима, а преосталих 50% се природно потроши и/или преради у сеоским газдинствима у сир и кајмак и служи за домаћу употребу, или се прода на пијацама. Према подацима Министарства пољопривреде крајем 2008. год. у Србији је било регистровано око 230 млекара. Позитивна законска регулатива поштрава услове откупа и прераде млека. Све млекаре су обавезне да у 2009. години уведу НССР систем квалитета. Претпоставља се да један број малих млекара није у могућности да испуни потребне услове за прераду млека тако да је реално очекивати смањење броја млекара.

Тржиште откупа сировог млека није уређено, евидентне су велике осцилације у ценама, понуди и тражњи. У циљу сагледавања стања на тржишту откупа сировог крављег млека користили смо резултате анкетног истраживања које на узорку од 18 млекара и 95 пољопривредних газдинстава спровела једна београдска консултантска кућа у периоду мај-јуни 2009.

године на територији Републике Србије без Косова и Метохије³. Анкета је спроведена путем интервјуа са унапред припремљеним питањима на узорку од 95 пољопривредних газдинстава. Структура анкетираних газдинстава је била следећа: 13 газдинстава или 13,7% је поседовало мање од 5 крава, 31 газдинство (32,6%) поседовало је 5-10 крава, 11-30 грла имало је 28 газдинстава (29,5%), 31-50 грла поседовало је 9 газдинстава (9,5%) и преко 50 грла је имало 14 газдинстава (17,7%). Анкетирана газдинства су са подручја целе Србије, искључујући КиМ. Анкетиране млекаре откупљују од 2.000 литара па до 200.000 литара сировог млека на дан.

Откупне цене литра сировог крављег млека значајно су варирале у периоду од 2005. до 2009. године. Највише цене су забележене крајем 2008. године. Уочавају се и велике осцилације од минималних до максималних откупних цена, што је последица, пре свега, две групе фактора: прва, великог учешћа малих фармера на страни понуде и друга, постојања конкуренције на локалном тржишту откупа. Наиме, уколико су произвођачи били принуђени да продају млеко само једном откупљивачу често су били уцењени и ниским ценама откупа. Све то указује на изразиту неуређеност тржишта откупа сировог млека. Ваља, међутим, нагласити да распон у откупним ценама млека није тако велики како је то приказано у табели 6. јер су неки произвођачи који су остваривали субвенције по основу засејаних површина, а у принципу приход остварују само продајом млека увећавали у анкетама свој приход по литру сразмерно оствареним субвенцијама у ратарству.

Табела 6. Откупне цене литра млека без премије (крај године)
Table 6 Milk price liter without bonus (the end of year)

Година	Минималне	Максималне	Просечне
2005	12,50	30,00	19,97
2006	12,50	34,50	22,59
2007	15,00	37,00	27,74
2008	19,00	36,00	28,49
2009	15,00	30,00	23,55

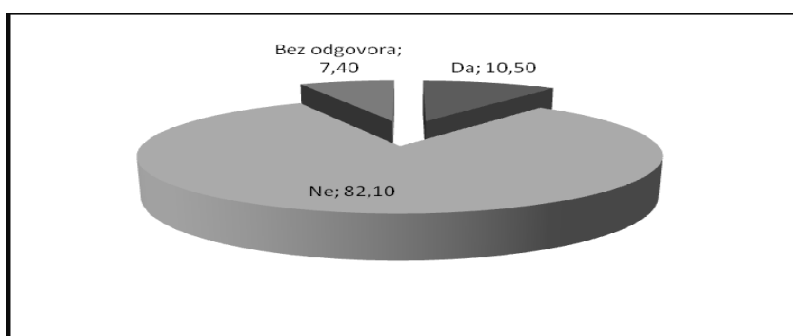
Цене откупа сировог млека у анализираном периоду су се кретале у доста широком распону. Просечна откупна цена млека расла је у периоду 2005-2008. година када достиже максимум, да би у 2009 години опала скоро

³ Анкету и интервјуе је спровела консултантска фирма „Smart Invest“, Београд и љубазно нам је дозволила да користимо део њихових резултата.

на ниво који је забележен 2006. године. Млекаре малог и средњег капацитета формирале су откупну цену млека на тај начин што плаћају масну јединицу по 4 или 5 динара и плус стимулацију. Међутим, мале млекаре у жељи да дођу до сировог млека често обећавају више цене произвођачима, али су и нередовне платише, а дешава се и да уопште не измире своје обавезе. Иначе млекаре фаворизују велике произвођаче, јер код њих имају сигурнију производњу, мање трошкове сабирања и бољи квалитет сировог млека. Неки од елемента стимулације које посебно велике млекаре дају већим фармерима су: доплата на количину, доплата на расхлађено млеко у лактофризу, набавка расних јуница, кредитирање изградње стаја, и др. Такође, велики фармери као значајни снабдевачи млекара могу донекле да утичу и на откупну цену млека.

Слика 3. Колико су фармери задовољни ценом сировог млека (у %)
 Picture 3 How much farmers are satisfied with milk price (%)

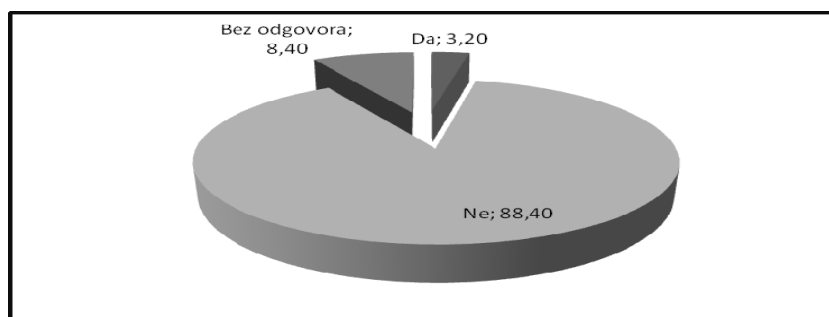

Цена сировог млека и начин њеног формирања од стране млекара не одговарају највећем броју фармера. Истраживања су показала да 82,1% фармера није задовољно откупном ценом млека и да је само 10,5% задовољно откупном ценом коју му исплаћује млекара. Уочава се да 7,4% фармера није желело да одговори на ово питање и сви су имали образложење да својим коментаром висине цене могу да покваре односе са млекарама. Даљом анализом упитника можемо констатовати да су само велики фармери, који имају више од 50 музних крава, задовољни откупном ценом млека. Мали фармери који имају до 10 музних крава, без изузетка, нису задовољни откупном ценом млека.

Мали фармери су незаштићени и немају механизме да утичу на откупну цену млека. Млекаре, без обзира на њихову величину могу на локалном тржишту на кратак рок да диктирају цену и услове откупа сировог млека од малих фармера. Резултати спроведене анкете показују да само 3,2%

фармера процењује да може да утиче на откупну цену млека. Чак 88,4% фармера је одговорило да није у могућности да утиче на формирање цене сировог млека.

Слика 4. Да ли постоји утицај фармера на висину откупне цене млека? (у %)
Picture 4. Whether existed impact farmers on milk price

Еластичност понуде сировог млека умногоме зависи од величине фарме:

- **Мали фармери** најбрже реагују на промену цена сировог млека. Уколико цена откупа падне они настоје да максимално сами прераде млеко, најчешће у бели сир и кајмак, и да готове производе продају на пијацама. На пијацама у Србији годишње се прода око 2,3 хиљаде тона кајмака и око 5,5 хиљада тона сира⁴. Калкулација показује да продајом готових производа (сира и кајмака) на пијаци, угоститељским објектима или закупцима фармер остварује цену за литар млека од око 40 динара, а када га испоручи млекарима цена је 16 до 18 динара. Мали фармери нису чисти сточари, баве се и ратарством тако да у време интензивних пољских радова предају млеко млекарима и испод цене коштања.

- **Фармери који имају више од 10, а мање од 50** мужених крава најмање су еластични на промене цена сировог млека. На кратак рок нису у могућности да смање или повећају произведене количине млека. Када се откупна цена млека смањи и испод цене коштања они немају алтернативу и принуђени су да млеко предају млекарима. На дуги рок смањују производњу млека и преоријентишу се на тов јунади, јер је то делатност где користе постојеће капацитете (механизацију, штале и др.)

⁴ РЗС Србије, Саопштење ПМ 13, Промет пољопривредних производа на пијацама у Републици Србији (друго тромесечје 2009. године)

- **Велике фарме** које имају више од 50 мужених крава настоје да се заштите од великих осцилација у ценама сировог млека на један о следећа три начина: (а) дугорочно се везују за млеку заједничким улагањем и/или закључивањем дугорочних уговора; (б) изградњом сопствених капацитета за прераду млека; (ц) плаћају услужну прераду и у периоду ниских цена суше млеко и лагерују га.

Закључак

У Србији још увек преовлађује мали пољопривредни посед што условљава и уситњен сточни фонд једно до неколико грла крава по газдинству. Таква газдинства не могу бити конкурентна на тржишту откупа сировог млека. Осим тога, прикупљање малих количина сировог млека знатно повећава трошкове сабирања које имају млекаре и тешко је контролисати квалитет откупљене сировине. Дугорочно посматрано, мали фармери немају перспективу на тржишту откупа сировог млека и неминовно мора доћи до укрупњавања поседа и формирања већих фарми са више десетина расних грла које ће давати респектабилне количине за откуп. Ова тенденција се уочава у последњих неколико година, јер иако константно опада број крава у Србији, производња млека остаје на скоро истом нивоу, што значи да се поправља расни састав крава, а кроз сарадњу са великим млекарама све више фармера се оријентише на гајење већег броја грла крава и целокупну ратарску производњу оријентише ка производима за исхрану стоке, чиме се врши специјализација, па тиме и повећава продуктивност.

Литература

1. Драшковић Божо, Костић Душан, Рајковић Зоран. (2008): The production and repurchase of unprocessed milk in Serbia- The Question of Monopoly (Производња и откуп сировог млека у Србији – питање монопола) Multifunctional Agriculture and Rural Development (Мултифункционална пољопривреда и рурални развој), Институт за економику пољопривреде, Београд
2. Драшковић Божо, Костић Душан, Рајковић Зоран (2007): Ливаде и пашњаци-неискоришћени ресурс, Тематски зборник: Медјународни научни скуп „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој – очување руралних вредности, прва књига, Институт за економику пољопривреде Београд, Беоцин 6 и 7 децембар 2007, стр. 562-571.
3. Кљајић Наташа, Арсић Славица, Савић Мирјана (2009): Анализа производње млека и перспективе развоја говедарства и овчарства у

- Србији, Економика пољопривреде нр 56, јули-септембар 2009, ИЕП, Београд, стр. 417-429.
4. Костић Душан, Марковић Душан (2004): Развој млекарства у Србији, часопис Млекарство бр. 31, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, стр. 1045-1050.
  5. Костић Душан: (2004), Тржиште сировог млека као фактор развоја млекарства у Србији, часопис Млекарство бр. 26, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду.
  6. Поповић Весна, Миловановић М., Томић Д.(2008): Подршка пољопривреди и руралном развоју у функцији смањења сиромаштва у Србији, Економика пољопривреде бр. 55, ИЕП, Београд, стр. 69-81.
  7. РЗС Србије, Статистички годишњак, разна годишта, Општине у Србији, разна годишта
  8. РЗС Србије, Саопштење ПО12 и Саопштење ПМ13.

Примљено: 13.03.2010.

Одобрено: 06.12.2010.

UDC: 637.1:631.1.017.3(497.11)

MILK PRODUCTION IN SERBIA AND POSITION SMALL FARMERS

Božo Drašković, Ph.D, Mr Zoran Rajković, MSc., **Dušan Kostić**, Ph.D,
Institute of economic science, Belgrade, Zmaj Jovina 12

Abstract

The small farmers participate significantly in the total cow milk production in Serbia. Milk production stabilized at around 1.6 billion liters per year and one half of the total quality is purchased and processed in dairies, and the other half is spent and/or processed in rural farms in cheese and cream and sold in markets. The production (arranged by the farmers themselves), and marketing of finished products on markets, by rule, is organized by small farmers who have less than 10 cows. The farmers who have more than 10 milked cows have no technical conditions to reproduce milk themselves and they are forced to give the total amount of milk to dairies. The dominant position of small farmers in milk production is a result of declining farms. On small farms it is not possible to organize a massive and profitable production. A milked cow gives about 2.6 thousand liters, per year in Serbia and in the US, Canada and some EU countries more than 6 thousand liters of raw milk. The reduced number of farms and a small number of cattles have resulted in insufficient use, otherwise good natural resources for livestock development in Serbia.

Key words: milk, farmers, purchase, bonus, production.

Author's Address:

Dr Božo Drašković
Institut ekonomskih nauka
Zmaj Jovina 12
Beograd, tel. 2624-358
e-mail: bozo.draskovic@ien.bg.ac.rs